

УДК 821.161.2.09 (М. Матієв-Мельник)

КАТЕРИНА ЯНЧИЦЬКА

м. Київ

katya.tymtsyas@gmail.com

ХУДОЖНЄ МОДЕЛЮВАННЯ ОБРАЗІВ ПОВІТРЯНОЇ СТИХІЇ У ПРОЗІ М. МАТІЄВА-МЕЛЬНИКА

У статті досліджено особливості інтерпретації образу однієї з першостихій буття у літературі – повітря, доведено, що ціла система ареологічних образів, вибудована у творчості М. Матієва-Мельника, доповнює категорію «вічних» образів і сприяє формуванню певного міфологічного універсуму, який продовжує відігравати суттєву роль в літературі й нашого часу. З'ясовано, що міфологема повітря у прозі письменника розщеплюється у семантико-смысловому напрямі на візуальні акватичні, аерологічні образи та звукові. Зазначено, що повітряна стихія у творчості письменника багатогранна і поліфонічна.

Ключові слова: повітряна стихія, міфологема, образ, проза, поетика.

Творчість кожного майстра слова – це його власне, індивідуальне бачення навколишньої дійсності, переломлене крізь призму внутрішнього чуття. Епоха, в якій живе письменник також впливає на його світогляд, корелює його підсвідомість. І тоді певні літературні феномени і традиції, які існують у творчості митця в ірреальному рівні, звучать у творах під індивідуальним кодом. М. Матієв-Мельник як письменник із високим почуттям патріотизму, національної гідності, із генетично закоріненим тяжінням гуцула до анімістично-міфологічного світу, крізь призму власних творів прагнув художньо відобразити соціальні, психологічні, моральні, етичні, духовні проблеми українського суспільства, яке у перше десятиліття ХХ ст. стало на межі катастрофи – втрати національної ідентичності під тиском мілітарної парадигми світу. Залучаючи до художнього тексту міфологеми буття, які споконвіків несли у собі код окремих націй і водночас духовно-світоглядних цінностей людства у цілому, митець намагався повернути морально і психологічно виснаженого, невлаштованого у тогочасному суспільстві індивіда до витоків його світобуття. Поетика першостихій у творах белетриста свідомо заангажована у відчуття і почуття персонажів, які живуть у буремну епоху – Першої світової і громадянський війн за власні національні права. Естетичну концепцію світу і людини, вибудовану у белетристиці М. Матієва-Мельника коригують розмаїті

зображально-виражальні засоби: символи і алегорії, персоніфіковані образи, контексти пейзажних характеристик, які керують сюжетом твору, впливають на розвиток подій, умовлюють вчинки героїв, виступають своєрідними визначальними психоемоційними чинниками.

Виходячи із зазначеного, набуває актуальності характеристика повітряних стихій у прозі М. Матієва-Мельника, на жаль, таких досліджень є невелика кількість, що й демонструє дискусійність та малодослідженість означеної проблеми і відкриває перспективний напрям для нової літературознавчої рецесії.

Мета статті – розкрити особливості художнього моделювання образів повітряних стихій у белетристиці М. Матієва-Мельника.

Повітря у прозі М. Матієва-Мельника – багатогранна і поліфункціональна стихія. Типовими асоціаціями, які мають навіювати образи повітряної стихії, за Г. Башлярром, є відчуття легкості, солодкої млості, молодості, ніжності, вільного лету, висоти, жвавості, відчуття рухомості, невловимості, мінливості тощо [1].

Вважається, що «повітря здавна привертало увагу людства з-за відчутних і вловимих змін свого стану» [5, 49]. творах письменника у кожному себевистві повітря синхронізоване із психологічним буттям персонажа, з одного боку, і водночас – це непідвладна, людині, далека, сильна і мінлива стихія, наділена

ознаками святості, духовної вищості, божественності [7, 69].

Образ неба – один із найголовніших виявів повітряної стихії у поезиці М. Матієва-Мельника. Письменник використовує метафоричну асоціацію неба із неосяжним морем, що було властиве ще давньоукраїнським міфам [6, 4]. У нього небо – не просто метафізична субстанція, що візуалізує межу між матеріальним земним світом та духовним божественним – воно наближене до людини. Небо у прозаїка має різні кольори і стани. Найчастіше на сторінках творів зустрічається згадка про блакитний, синій колір. Блакить у художніх творах має символізувати, за Г. Башлярмом, волю (у значенні свободи й волевиявлення, прагнення), «рух, просування у якомусь новому житті, далеко від докорів сумління, пов'язаних із роздумами, оскільки будь-які роздуми – це боротьба зі смутними жалями, з більш чи менш притлумленими докорами сумління» [1, 208]. У М. Матієва-Мельника насамперед блакитне небо – це символ райського життя, благодаті на землі, спокійне мирне життя: «Небесна блакить, як безконечна баня над землею», «На небі й на землі свято, що з блакитної глибини кидає жайворонок срібний горошок і сині волошки, аби в житті сходили» [4, 481]. Кольором кохання для нього стає синій – він асоціюється також із небом: «Китицю квітки огортала синя стяжка, що нагадувала погоду неба... Се був чудовий дарунок першої любові стрічі...» [4, 274].

Метафора блакитного неба набуває різних семантичних відтінків у творах. Так, в оповіданні «По той бік греблі» світле, блакитне небо наповнене мотивами навернення до життя після закінчення бойових дій: «По небесній синяві летіла кудись з вітром легенька хмарка і пушистим крильцем черкала о небесні, золоті склепіння. А шум життя ішов рокотом по землі. В душі ставало так ясно, широко...» [4, 275]. Такі мотиви наявні в оповіданні «Хвилина», повісті «За рідне гніздо». Водночас поглиблення синього кольору у бік затемнення вносить у твори інший смисловий відтінок. Характеризуючи стійкість духу повстанців, героїв за визволення рідної країни від загарбників, письменник вживає асоціативні образи, зокрема образ непорушного

неба: «Чета подалася вділ по узбіччю гори. Небо поглибилось й стало тверде, непорушне. Час від часу обривалися з-під темносиньої бані дрібні світляки, летіли в безвісти й пропадали за верхами, лишаючи на хвилю за собою короткі ясні смуги» [4, 321], «За рідне гніздо». Колір неба – темносиній, сприймається двозначно: з одного боку, ще не втрачено надії на визволення рідного краю, а з іншого – поступово настає темрява, яку пронизують окремі спалахи-зорі, відбувається втрата віри у оптимістичне розв'язання ситуації.

Перехід у нічне небо, а отже, й заміна кольору на темний сприймається автором і персонажами у екзистенційному вимірі – це асоціації із смертю, неможливістю самореалізуватися, відсутністю свободи. Головний герой повісті «За рідне гніздо» повстанець чорногорець Йован Ніколіч в ув'язненні, очікуючи вироку від ворогів, думками лине до неба, аргументуючи це тим, що тільки вгорі можна знайти відповідь у пошуках правди на світі: «Тікала в небесні світи біла дорога, канули розбиті метеори й кришилися над безмежжям вічності. З-поміж завалених зломів неслося понад шумом потоків цвинтарне квиління сови» [4, 326]. Герой оповідання «Старість» маленький Андрійко також сповнений надій і поривань до неба, до Вищих сил: «Андрійко глянув на небо таким зором, як би хотів просити від нього якогось чуда. Але воно мовчало, понуре і сивим інеєм порошило на його полинялу, обскубану клапаньку і на дідові вуса» [4, 286]. Опис нічного неба, де все губиться у темряві, символічна згадка про квиління сови визначає безнадійність його світлих поривань до волі, корелює його думки щодо сенсу буття людини загалом. Окремо від характеристики образу неба у кольорі функціонує у тексті ще інше, дотичне лише деякою мірою значення: «А там, угорі, високо над землею буде ждати старий Довбенюк на своїх синів так, як ждав на землі, правди... Ждатиме аж до страшного суду...» [4, 284]. У даному разі небо символізує простір, де душа невинно загиблого гуцула чекає на справедливий Божий суд.

До образів повітряної стихії, які зустрічаються у площині художнього тексту М. Матієва-Мельника належить міфологема хмар.

Традиційно летючі, діагонально за компоновані хмари мають презентувати порив до волі, тугу за Україною або символічний рух-повернення до втраченого раю. Натомість у творах М. Матієва-Мельника найчастіше вони виступають передвісниками смерті або трагічної долі чи загибелі персонажа: «На сході рідли хмари і через багряну сітку пропускали на землю криваві плями» [4, 248]; «Густо затягалися хмари і кисли над головою, дорозі не було кінця» [4, 260]; «Смерть. На хмарах знак... Рано не буде вже для мене сонця» [4, 269]. На нашу думку, саме таке тлумачення переважає у текстах М. Матієва-Мельника з-за впливу на почуття героїв свого авторського емоційного стану. Він як один із борців за незалежність України, колишній січовий стрілець, крізь свідомість «пропустив» внутрішні чуття персонажів, водночас залишився автором-всезнавцем щодо майбутньої долі України, розділеної кордонами між декількома державами після Першої світової війни.

Персоніфікацією дихання Землі, трансцендентним подувом, найбільш активною силою повітряної стихії у міфах є вітер [3, 111]. Індивідуально-авторські міфопоетичні образи-втілення вітру сповнені численними символічними варіаціями, пов'язаними із позитивним або й негативним смисловим наповненням анімалістично персоніфікованого вітру. Так, вітер діє в унісон почуттям героїв в оповіданні «Як легіні відходили»: під час відправлення молодих гуцулів до війська, коли матері і кохані жінки інтуїтивно відчують їх майбутню трагічну долю, вітер також, як жива істота, співпереживає, бо постійно «маяв пестрими стрічками, грав розхристаним волоссям» жінок, прагнув заспокоїти їх розбуркану почуттями душу. В оповіданні «Серед шляху» вітер викликає численні оптимістичні алюзії: «Звуки канули й топили в серці криги, за якими дихало чаром сонце, а вітер з білими чічками грався, і від нього вони, як ті срібні зірки в пацьорках перлових, гойдалися, всміхалися...» [4, 265].

С. Єрмоленко зазначає, що в українських художніх текстах вітер естетизується через розкриття сполучуваності слова «вітер» із дієсловами та прикметниками, через метоні-

мічні означення, а також через психологічне осмислення стихії [2, 286]. Традиційним змістом характеризується образ ранкового вітру, сповнений емоціями радості, впевненості в прийдешньому, він є символом віри у швидкі зміни. Так, у оповіданні «Хвилина» образ-концепт вітру асоціюється із народженням нової країни під жовтоблакитними стягами, він може консолідувати суспільство, всіх українців: «Від Чернечої гори розпростер про-ранковий вітер перлові крила. Розгорнув їх під небом і поплинув до шовкових прапорів... Цілував, пестив їх, а вони леліли, мінилися в рожевому промінні» [4, 301].

Епітет полонинський вносить в образ вітру смислове співвіднесення із рідним краєм, з якою пов'язані персонажі на ментальному рівні, – це символ волі, що несе на крилах надію на визволення рідного краю: «Від Стожацу дихнув полонинський вітер. Море світла і жаги життя розхилилося над землею. З верхів кресав голосними громами Нікіта Радошч. Там відроджувалася чорногорська сила за хмарами, за червоним димом» [4, 329] (оповідання «За рідне гніздо»). Образ повітряних стихій сповнений протетичного бачення майбутніх змін у долі рідного краю – автор засвідчує їх невідворотність, на це вказує образ хмар, які пропускають сонячне світло на землі сербів-повстанців.

Вітер – байдужий і холодний спостерігач краху гуцульського життя, свідок поступової загибелі господарства і людини. Показова байдужість вітру асоціюється із ставленням тогочасного суспільства до горя і біди залишених в злиднях старих людей, інвалідів або дітей-сиріт: «Вітер ніс на крилах сумну співанку смерті, розкидав дідовим волоссям, а жура метала на розбите село сивими туманами та й на дідову хату» [4, 287] («Старість»); «Нікого більше. Лишили саму, як на вигоні... Вітер б'є снігом по шибках, цокає молотком до даху мороз» [4, 362] («На чорній дорозі»); «Вітер, як шибеник, термосив голими садами, гримав ворітьми, підривав дахи, стрипішив солону і з шумом тікав у верхи» [4, 441] («На Греготі»). Так, гуцул-інвалід Михайло («На Греготі»), який втратив у війні родину і не може вести самостійно господарство, приречений на повільну і голодну смерть: «З кичер

дув студений вітер, загортався в зелену фою, сіпав уперто вітям, свистав дико на ікластих верхах і гойдав на всі боки струнками панвами, аж скріпили з болю. Забурилося мартове небо – хмари сипнули твердими крупами й мертвий холод приляг до землі» [4, 438]. Письменник звертає увагу читача на трагедію самотніх людей, залишених без уваги суспільства, провадить думку про відсутності гуманності, моральності, взаємодопомоги.

Персоніфікований образ вітру у творах стає нерідко одним із центральних персонажів. Так, у повісті «Крізь дим і згар» персоніфікація його відбувається за рахунок надання імені Буйногрива, наділенням людськими рисами характеру, активної участі у сюжетобудові твору: «Буйногрив грався на воринню, висвистував у колибі на розколеній гонті, розгрібав попіл погаслого ватрища», «На межі збудився Буйногрив. Протер очі, позіхнув гнівно, закрутив білим тремтінням і ще білішими рукавами молодиці молоденької» [4, 331]. Вітер у мирний час сприймається як співучасник спокійного повільного і розміреного буття гуцулів, він, як господар краю показовою грізністю лише упорядковує гуцульський побут. Настрій вітру змінюється, коли в гуцульському селі відбуваються страшні речі, смерть і знищення. Автор змінює характеристику вітрові, називаючи його Молохом – вісником смерті краю: «Якийсь несказаний смуток оперізував той кусень землі судорогами тривоги і зло віщих годин. Здавалося, що зза хмар карпатських борів хихоче крізь ніч п'яне лице розховстаного Молоха, над опаленими садами і ржою осінніх стерниць» [4, 344].

Фіксуєчи безглуздість смерті гуцулів від «свого» війська, письменник поглиблює трагізм ситуації – вітер одночасно пробуджує, повертає до життя закатовану мадярами гуцулку Катерину, і моментально стає божевільною істотою, яка несвідомо «грається» повішеними трупами: «Дз-з-з – по дротах телег-

рафу студений осінній вітер бив крильми, аж дроти дзижчали болем... Де я що зі мнов?... Чорний язик оселедцем на бороду. Вітер заперся за ноги, хитнув гойданку (повішений труп діда Остафійчука. – Я. К.)... Співав: – Спи, спи, мой, я аді, колишу. Бирше ніхто не заклишет, ворон до очий... спи... спи... Остафійку!.. А-а, а-а... Га-га-га! Хихотом...» [4, 347]. Автор натуралістично заглиблюється у емоційне тло тексту – це потік свідомості, уривчасті репліки, співанки, колісанки, які алогічні за змістом, адже виконуються вітром у напівсвідомому стані. Вітер емоційно діє суголосно внутрішньому станові героїні, він висловлює її думки, її психологічні переживання. Він стає активним темпоральним медіатором між емоційно напруженою душею Катерини і світу у цілому.

Отже, повітряна стихія у М. Матієва-Мельника є поліфонічна, багатогранна, водночас – це істотний чинник розгортання подій, психологічний засіб, а інколи й міфологічний герой твору. Міфологема повітря у белетристиці М. Матієва-Мельника розщеплюється у семантико-смісловому напрямі на візуальні акватичні (дощ, сніг, грім, хурделиця), аерологічні (хмари, зорі, місяць) образи, вітер як великий потік повітря та небо як уособлення неосяжного простору. Це відбувається, щоб посприяти експериментові у засвоєнні експресіоністичних та екзистенційних мотивів у творчості письменника: образи фактично конкретизують, опредмечують або візуалізують незриме і невимове повітря. Одна з цих образів, хоча й реалізують свій вияв у повітрі, частково належать й іншим першостихіям.

Хоча й ці першостихії не постають у прозі письменника учасниками давньої космогонії, вони не перестають грати важливу роль у житті персонажів творів письменника, вони спонукають автора заново заглибитися до першооснов світу, відроджуючись із його позасвідомого вічними архетипами та постійними міфологемами.

Список використаних джерел

1. Башляр Г. Грѣзы о воздухе / Гастон Башляр ; пер. с франц. Б. М. Скуратова. – М. : Издательство гуманитарной литературы, 1999. – 320 с.
2. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури / С. Я. Єременко. – К. : Ін-т укр. мови НАН України, 2009. – 352 с.
3. Керлот Х. Э. Словарь символов / Х. Э. Керлот. – М. : REFL-book, 1994. – С. 111.
4. Матієв-Мельник М. Твори / М. Матієв-Мельник. – Л. : Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, 1995.

5. Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу : історично-релігійна монографія – Митрополит Іларіон. – К. : Обереги, 1991. – С. 49.
6. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу: ескіз української міфології / І. Нечуй-Левицький. – К. : Обереги, 1992. – 88 с.
7. Энциклопедия символов, знаков, эмблем / автор-сост. К. Королёв. – М. : Эксмо ; СПб. : Мидгард, 2005. – 608 с.

References

1. Bashlyar H. Hrézy o vozdukhe / Haston Bashlyar ; per. s frants. B. M. Skuratova. – M. : Yzdatel'stvo humanyarnoy lyteratury, 1999. – 320 s.
2. Yermolenko S. YA. Movno-estetychni znaky ukrayins'koyi kul'tury / S. YA. Yeremenko. – K. : In-t ukr. movy NAN Ukrayiny, 2009. – 352 s.
3. Kerlot KH .É. Slovar' symvolov / KH. É. Kerlot. – M. : REFL-book, 1994. – S. 111.
4. Matiyiv-Mel'nyk M. Tvory / M. Matiyiv-Mel'nyk. – L. : Naukove tovarystvo im. Shevchenka u L'vovi, 1995. –
5. Mytropolyt Ilarion. Dokhrystyyans'ki viruvannya ukrayins'koho narodu : istorychno-relihiyna monohrafiya – Mytropolyt Ilarion. – K. : Oberehy, 1991. – S. 49.
6. Nechuy-Levyts'kyy I. Svithlyad ukrayins'koho narodu: eskiz ukrayins'koyi mifolohiyi / I. Nechuy-Levyts'kyy. – K. : Oberehy, 1992. – 88 s.
7. Ёntsyklopedyya symvolov, znakov, ёblem / avtor-sost. K. Korolёv. – M. : Ёksmo ; SPb. : Mydhard, 2005. – 608 s.

КАТЯ ЯНЧИЦЬКА

Київ

ARTISTRIC SIMULATION OF THE ELEMENTS IN M. MATIEV-MELNIK'S PROSE

In the article there are described features of expressionism on the example of micro-images and symbolic details in the novel Eyes by Mykola Matiyev-Melnyk. The position the hero crosses the events that occur around him through his own consciousness. This is expressed in his emotion reaction, supplemented by philosophical reflections on the meaning of being and the fixation of external events. Eyes are the central image of the novel. Providing it with a certain color scheme allowed the author to realize even deeply philosophical thought, related to the expression of the life concept. It was concluded that such expressionistic light, colored, sound micro-images have diversified the literary text of that time. The works of the Sich Riflemen testify about revival of Ukrainian nationhood. Therefore, there is need to return the names of the creators of the Sich epic into the Ukrainian culture, which includes the name of M. Matiev-Melnyk.

Key words: poetic, expressionism, micro-image, symbolic detail, Ukrainian Sich Riflemen, Sich Riflemen prose.

ЕКАТЕРИНА ЯНЧИЦЬКА

г. Киев

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ОБРАЗА ВОЗДУШНОЙ СТИХИИ В ПРОЗЕ М. МАТИЕВА-МЕЛЬНИКА

В статье исследованы особенности интерпретации образа одной из первостихий бытия в литературе – воздух, доказано, что целая система ареологичних образов, выстроенная в творчестве М. Матиева-Мельника, дополняет категорию «вечных» образов и способствует формированию определенного мифологического универсума, который продолжает играть существенную роль в литературе и в наше время. Выяснено, что мифологема воздуха в прозе писателя расщепляется в семантико-смысловом направлении на визуальные акватические, аэрологические образы и звуковые. Отмечено, что воздушная стихия в творчестве писателя многогранна и полифоническая.

Ключевые слова: воздушная стихия, мифологема, образ, проза, поэтика.

Стаття надійшла до редколегії 13.04.2018